

HAYOTNI SUG'URTALASH TURLARI KLASSIFIKATSIYASI

Yuldashev Nuriddin Toshmurzayevich –

Qarshi Xalqaro Universiteti

e-mail: ntyu4002@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada hayotni sug'urtalashning asosiy turlari: muddatli, umrbod, aralash, universal, o'zgaruvchan va universal o'zgaruvchan sug'urta turlarining tuzilmasi, afzallik va kamchiliklari, moliyaviy rejalashtirishdagi o'rni yoritilgan. Sug'urta turlarining investitsiya vositasi sifatida qo'llanilishi, shuningdek, ularning moslashuvchanlik darajasi, risk darajasi va soliq imtiyozlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Hayotni sug'urtalash, muddatli sug'urta, umrbod sug'urta, aralash sug'urta, universal hayot sug'urtasi, o'zgaruvchan sug'urta, investitsiya va jamg'arma, sug'urta risklari, soliq imtiyozlari, moliyaviy rejalashtirish

CLASSIFICATION OF LIFE INSURANCE TYPES

Annotation (in English): This article explores the main types of life insurance: term, whole life, endowment, universal, variable, and variable universal insurance. It highlights their structures, advantages and disadvantages, and their role in financial planning. The article also analyzes the use of these insurance types as investment tools, as well as their level of flexibility, risk, and tax benefits.

Keywords: Life insurance, term insurance, whole life insurance, endowment insurance, universal life insurance, variable insurance, investment and savings, insurance risks, tax benefits, financial planning.

Hayotni sug'urtalashning ikki turi mavjud:

Jamg'arma to'plashni nazarda tutmaydigan hayotni sug'urtalash

Jamg'arma to'plash imkonini beruvchi hayotni sug'urtalash

Birinchi turga — hayotni muayyan muddatga sug'urtalash polisi (inglizcha: *Term Life Insurance*), ya'ni vaqtinchalik hayotni sug'urtalash polisi kiradi.

Bu turdagi sug'urtalash bo'yicha sug'urta kompaniyasi sug'urta muddati davomida sug'urtalanuvchining vafoti sodir bo'lsa, polisda belgilangan summani foyda oluvchiga (benefitsiarga) to'lashi shart. Agar sug'urta muddati tugasa va sug'urtalanuvchi hayot bo'lsa, unda sug'urta badali mijozga qaytarilmaydi.

Hayotni muayyan muddatga sug'urtalash — bu hayotni sug'urtalashning eng arzon shaklidir. U faqatgina himoyani ta'minlaydi, lekin jamg'aruv xususiyatiga ega emas.

Hayotni muayyan muddatga sug'urtalashning quyidagi turlari mavjud:

oddiy, hech qanday maxsus shartlarsiz muddatli sug'urta polisi;

- **yangilanuvchi muddatli sug'urta polisi** (*Renewable Term Life Insurance*);
- **konvertatsiya qilinuvchi (ya'ni o'zgartiriluvchi) polisi;**
- **kamayuvchi sug'urta qoplamasiga ega polisi;**
- **guruh bo'yicha muddatli hayot sug'urtasi polisi.**

Oddiy muddatli sug'urta polisi ma'lum bir yillik muddatga (masalan, 1 yil, 5 yil, 10 yil yoki 65 yoshgacha) tuziladi.

Yangilanuvchi sug'urta polisi esa sug'urta oluvchiga o'z xohishiga ko'ra, avvalgi shartlar asosida sug'urta muddatini uzaytirish imkonini beradi.

Konvertatsiya qilinuvchi polisi esa sug'urta oluvchiga bu polisini doimiy (umrbod) hayot sug'urtasi yoki boshqa bir turdagi sug'urtaga aylantirish imkonini beradi.

Oddiy muddatli sug'urta polisi eng arzon tur hisoblanadi, biroq uning qiymati sug'urtalanuvchining yoshi oshgani sayin ko'tariladi. Shu sababli 60 yosh va undan katta yoshdagi shaxslar uchun bunday polislar ancha qimmatga tushadi.

Kamayuvchi qoplama bilan sug'urta polisi — bu polis bo'yicha butun muddat davomida sug'urta badallari miqdori bir xil bo'ladi, ammo to'lanadigan kompensatsiya summasi muddat o'tgan sari kamayib boradi.

Yangilanuvchi polis biroz qimmatroq bo'lishiga qaramay, sug'urta oluvchiga doimiy sug'urtalanganlik kafolatini beradi. U oddiy, kamayuvchi yoki boshqa shaklda tuzilgan bo'lishi mumkin va hayotni sug'urtalashga ehtiyoji borlar uchun yaxshi tanlov bo'lishi mumkin.

Muddatli sug'urta turini tanlashda uni qarz majburiyatlari bilan bog'lash mumkin. Masalan, **ipoteka qarzi bilan bog'langan hayotni sug'urtalash** — bu kamayuvchi qoplama bilan muddatli sug'urta turidir. Sug'urtalanuvchining vafoti yuz bersa, uning qolgan ipoteka qarzini sug'urta kompaniyasi to'lab beradi.

Moliyaviy majburiyatlarga asoslangan sug'urta esa kredit shartnomasi asosida qoldiq qarzlarni qoplash uchun xizmat qiladi. Bunday polislarni tanlashda ehtiyot bo'lish lozim, chunki ba'zi sug'urta kompaniyalari ularga haddan tashqari yuqori badallar belgilaydi. Ayrim hollarda bu turdagi polislarni vijdotsiz sug'urta agentlari mijozlarga kuch bilan sotishga urinadilar.

Aslida, bunday polislarni sotib olishdan qochgan ma'qul. Agar sizda muddati tugaganda qarzlarni to'lash rejalashtirilgan bo'lsa, **kamayuvchi qoplamali polis** — yaxshiroq yechim bo'lishi mumkin.

Ish beruvchilar uchun **guruh bo'yicha muddatli hayot sug'urtasi** ham mavjud bo'lib, odatda u eng arzon sug'urta turi sanaladi. Biroq bunday sug'urta rejasi ko'chma emas. Ya'ni, agar siz ish joyingizni o'zgartirsangiz, bu sug'urtani o'zingiz bilan olib ketolmaysiz.

Umrbod hayot sug'urtasi (Whole Life Insurance):

Nomidan ko'rinib turibdiki, bu polis butun umr davomida sug'urtani kafolatlaydi va unda jamg'arma elementi mavjud. Sug'urta badallari yo'qolmaydi, balki saqlanib boradi va jamg'ariladi. Ushbu jamg'armalar odatda **naqd pul qiymati (Cash Value)** deb nomlanadi. Bu

mablag'lar sug'urta kompaniyasi tomonidan o'lim holatidagi to'lovlarni ta'minlash uchun jamg'ariladi.

Bunday polis bo'yicha:

sug'urtalanuvchining ishonchli shaxslari (benefitsiarlari) u vafot etganda to'lovni oladi;

yoki polis egasi istalgan vaqtda polisni to'xtatib, naqd pul shaklida o'z sarmoyasini qaytarib olishi mumkin.

Ushbu turdagi sug'urtaning asosiy afzalligi — agar sug'urta badallari muntazam to'lanib borsa, kompaniya har qanday holatda ham kafolatlangan minimal to'lovni amalga oshiradi.

Ammo bu juda **qimmat shartnoma** bo'lib, asosiy kamchiligi — **moslashuvchan emas:**

Bir marta badalni o'tkazib yuborsangiz, siz to'lov olmay qolasiz;

Kontrakt shartlarini o'zgartirib bo'lmaydi.

Bu kafolat evaziga to'lanadigan narxdir. 1980-yillargacha aynan shu turdagi kontraktlar mavjud bo'lgan.

Hayotni sug'urtalashning butun umrga mo'ljallangan turlari singari, bu sug'urta ham turli variantlar va xususiyatlarga ega bo'lishi mumkin. Ko'pchilik odamlar doimiy sug'urta badallarini har yili to'lab borish orqali umr bo'yi sug'urtalanadi (doimiy to'lov bilan umrboqiy sug'urta). Muqobil variant sifatida umrboqiy sug'urta polislarini belgilangan yillar davomida bir xil miqdorda to'lov qilgan holda sotib olish mumkin, bu holda belgilangan muddat tugagach, polise to'liq to'langan hisoblanadi (cheklangan to'lov davriga ega umrboqiy sug'urta), yoki bir martalik to'lov orqali (bir martalik to'lov bilan hayotni sug'urtalash) rasmiylashtirish mumkin. G'arb mamlakatlarida bunday bir martalik to'lovli sug'urtalar keng qo'llanilmasa-da, ular sarmoya qilishning soliqdan ozod usuli sifatida jozibador bo'lishi mumkin.

Muddati belgilangan hayotni sug'urtalash bilan taqqoslaganda, umrboqiy sug'urta aniq ustunlikka ega – unda sug'urta badallari yig'ilib boradi va soliq solinmaydi, sug'urtalanuvchi hayotda bo'lishi yoki bo'lmasligidan qat'i nazar. Bu polis butun umr davomida sug'urta himoyasini ta'minlaydi. Biroq, har bir to'langan dollar hisobiga eng katta sug'urta to'lovi aynan muddati belgilangan sug'urtada olinadi. Bundan tashqari, umrboqiy sug'urtadagi naqd pul yig'ilishi bo'yicha yillik daromad darajasi o'rtacha 5–8% ni tashkil qiladi, bu esa ko'pincha boshqa moliyaviy vositalarga investitsiya qilish orqali olinadigan daromaddan past bo'ladi. Shu sababli, ayrim moliyaviy maslahatchilar arzonroq muddati belgilangan sug'urta polislarini sotib olib, tejab qolingan mablag'larni boshqa moliyaviy vositalarga investitsiya qilishni tavsiya etadilar.

Bu sug'urta turi **biznesni himoya qilish** uchun foydali bo'lishi mumkin, chunki biznes egalaridan biri vafot etsa, qolgan sheriklarning umumiy biznes kelajagi xavf ostida qolishi mumkin. Sug'urta orqali olingan kompensatsiya biznesni saqlab qolishning quyidagi to'rt alternativasini amalga oshirishga yordam beradi: merosxo'rlarni biznesga jalb qilish, tashqi odamni biznesga kiritish, biznesni merosxo'rlarga sotish yoki ulardan biznesni sotib olish.

Aralash (yoki endowment) sug'urtasi 1980-yillarning boshlarida hayotni sug'urtalashning yangi shakli sifatida paydo bo'lib, yuqorida ko'rib chiqilgan ikki turdagi sug'urtaning xususiyatlarini o'zida mujassamlashtirdi. Bu – ma'lum bir muddatga mo'ljallangan, lekin muddat oxiriga yetib borilganda yig'ilgan mablag'larni qaytarish imkonini beruvchi sug'urtadir (endowment period). Bunda sug'urtalanuvchi, agar u shartnoma muddati tugagunga qadar hayot bo'lsa, barcha to'langan badallarni foizli daromad bilan qaytarib oladi. Agar u vafot etsa – poliste ko'rsatilgan sug'urta summasi benefisiarga to'lanadi.

Umrboqiy sug'urtadagi kabi, **aralash sug'urtada** ham naqd pul qiymati (Cash Value) va shartnoma muddatidan oldin bekor qilingan taqdirda

qaytariladigan qiymat (Cash Surrender Value) ko'rsatiladi. Qolgan hisobdagi mablag'ga esa (Cash Value) odatda **kamida 4% daromad stavkasi** kafolatlanadi.

So'nggi yillarda bu sug'urta turiga boshqa yig'imchi sug'urtalar shakllaridan olingan ba'zi **qo'shimcha imkoniyatlar** qo'shildi, masalan, baxtsiz hodisa tufayli o'lim holatida kompensatsiya miqdorini oshirish. Biroq, bu holatda qo'shimcha badal yig'im qismiga kiritilmaydi va to'lov bosqichi tugashi bilan yo'qoladi. Shunga qaramasdan, **aralash sug'urta hayotni sug'urtalashning eng qimmat turi** bo'lib qolmoqda.

Aralash sug'urta shartnomalari Ukrainada va u yerda faoliyat yuritayotgan xorijiy sug'urta kompaniyalari orasida eng keng tarqalgan mahsulot hisoblanadi.

Universal hayot sug'urtasi (Universal Life Insurance)

Universal hayot sug'urtasi — bu hayotni sug'urtalashning keng tarqalgan shakli bo'lib, u doimiy hayot sug'urtasi xususiyatlarini saqlab qolgan, ammo naqd pul qiymatining har bir birligiga nisbatan ko'proq daromad keltiruvchi tur hisoblanadi. Aslida, universal sug'urta — bu vafot etganlik uchun sug'urta to'lovi bilan birga, soliqlardan ozod bo'lgan jamg'aruv hisoblariga ega bo'lgan muddatli sug'urta bilan birlashtirilgan mahsulotdir. Bu sug'urta turi quyidagi jihatlari bilan doimiy sug'urtadan ajralib turadi:

- **Harajatlar tarkibining to'liq ochiqligi;**
- **Naqd pul qiymatida yuqori daromadlar;**
- **Sug'urta miqdori va to'lovlar hajmini moslashtirish imkoniyati;**
- **Sug'urta egasi uchun moslashuvchanlik.**

Universal sug'urta polisini xarid qilgan odam, doimiy yoki aralash (endowment) sug'urtasiga ega bo'lganlarga qaraganda o'z xarid qilayotgan mahsuloti haqida ancha ko'proq ma'lumotga ega bo'ladi. Universal sug'urta sotilishida barcha xarajatlar (komissiyalar, xizmat haqi, real sug'urta qiymati) aniq

ko'rsatiladi. Boshqa sug'urtalar, aksincha, ko'pincha faqat sug'urta mukofoti (to'lovi) miqdorini aytib o'tadi.

Quyida **universal hayot sug'urtasi, o'zgaruvchan hayot sug'urtasi, va universal o'zgaruvchan hayot sug'urtasi** turlarining **taqqoslovchi jadvali** keltirilgan. Jadval sizga bu sug'urta turlarini asosiy xususiyatlari bo'yicha tezda solishtirishga yordam beradi:

Mezon	Universal hayot sug'urtasi (UL)	O'zgaruvchan hayot sug'urtasi (VL)	Universal o'zgaruvchan hayot sug'urtasi (UVL)
Sug'urta muddati	Umrbod	Umrbod	Umrbod
Naqd pul qiymati	Mavjud, o'sadi	Mavjud, lekin investitsiyaga bog'liq	Mavjud, indeks asosida o'sadi
Daromad kafolati	Kafolatlangan minimal daromad (4–5%)	Yo'q, daromad bozor natijalariga bog'liq	Pastga tushishdan himoyalangan, lekin daromad cheklangan
Investitsiyani boshqarish	Kompaniya boshqaradi	Sug'urta egasi fondlarni tanlaydi	Sug'urta egasi tanlaydi, lekin indeksga bog'langan
Moslashuvchanlik	Juda yuqori (badallar va sug'urta miqdori o'zgaradi)	O'rta (faqat investitsiyalash imkoniyati)	Yaxshi darajada moslashuvchanlik

Sugʻurta toʻlovi miqdori	Moslashtiriladi	Kafolatlangan minimal miqdor, lekin oʻzgarishi mumkin	Kafolatlangan minimal toʻlov + indeksga bogʻlangan qism
Risk darajasi	Past	Yuqori (investitsiya xavfi sugʻurta egasida)	Oʻrtacha (foyda cheklangan, zarar chegaralangan)
Soliqqa doir afzalliklar	Naqd qiymat daromadi soliqdan ozod	Naqd qiymat daromadi soliqdan ozod	Soliqdan ozod investitsiya oʻsishi
Likvidlik (mablagʻni olish)	Ha, qisman olish yoki qarz olish mumkin	Ha, lekin investitsiya risklariga bogʻliq	Ha, indeksli jamgʻarmalardan
Asosiy foydalanuvchilar	Moslashuvchanlikni va past riskni xohlovchilar	Yirik daromadni maqsad qilgan investorlar	Oʻrtacha risk va boshqaruvni istaganlar

Sugʻurta badallari maxsus **jamgʻarma hisob raqamiga** tushadi. Sugʻurta kompaniyasi bu hisobdan:

- sugʻurta xarajatlarini;
- komissiyalarni;
- xizmat haqlarini ushlab qoladi.

Qolgan mablagʻga bozor stavkalari asosida **foiz hisoblanadi**, bu stavka odatda kamida **4–5%** boʻlib, oʻzgaruvchan bozor sharoitida ham kafolatlanadi. Masalan, 1989-yil boshida universal hayot sugʻurtasi polislariga yillik **8–10% daromad** berilgan. Shu bois, koʻplab investorlar bu sugʻurtani **soliqdan himoyalangan investitsiya shakli** sifatida koʻrishadi.

Sugʻurta jamgʻarma hisobidan mablagʻni:

- **qisman yechib olish;**
- **qarz sifatida olish** mumkin.

Ammo yechilgan mablag'lar **soliqqa tortiladi** va ba'zida **penaltiga** ham duch kelishi mumkin. Doimiy yoki aralash sug'urtalar bunday imkoniyatni bermaydi. Universal sug'urta egasi jamg'arma hisobidagi mablag'ni garovga qo'yib qarz olish huquqiga ega. Kredit foizi odatda past bo'lib, **8%** atrofida, lekin bu foizdan jamg'arma hisobiga to'lanadigan minimal foiz (masalan, 4–5%) ayirib, **faqat 2–4%** haqiqiy foiz to'lanadi.

Universal hayot sug'urtasining afzalliklari:

1. Agar jamg'arma hisobida yetarli mablag' bo'lsa, **badallarni vaqtincha to'lamaslik yoki kamaytirish mumkin**. Polisa faqat hisobda mablag' tugagandagina bekor qilinadi.

2. Sug'urta badali — **real sug'urta qiymatiga mos** (ya'ni, polisidagi sug'urta miqdori – jamg'arma hisobi qoldig'i).

3. Ko'plab qo'shimcha imkoniyatlar mavjud:

- Sug'urta to'lovini moslashtirish (kapital bilan yoki holda);
- Sug'urta miqdorini oshirish yoki kamaytirish;
- Baxtsiz hodisada o'lim bo'lsa, sug'urta to'lovini ikki baravarga oshirish;
- Nogironlikda qo'shimcha to'lov;
- Birinchi manfaatdor shaxs (masalan, turmush o'rtog'i) vafot etganida to'lov.

Ammo bu sug'urta turi **Yevropa sug'urta kompaniyalarida kam uchraydi**, chunki uni yuritish qimmat va faqat yirik kompaniyalar uchun imkonli.

O'zgaruvchan hayot sug'urtasi (Variable Life Insurance)

Bu tur — universal sug'urtaning bir ko'rinishi bo'lib, ikki asosiy farq mavjud:

1. Sug'urta egasi **jamg'arma hisobidagi mablag'larni o'zi investitsiya qiladi**,

2. Minimal daromad kafolatlanmagan.

Bu sug'urta yuqori daromad olish imkoniyatini beradi, ammo investitsiyalarning muvaffaqiyatsizligi — **naqd pul qiymatini pasaytiradi**, bu esa **sug'urta miqdorini kamaytiradi**. Sug'urta miqdori odatda o'lim holatida kafolatlangan **minimal miqdordan pastga tushmaydi**.

Jamg'arma hisoblari odatda fondlar bilan ishlaydi (qimmatli qog'ozlar, bozor fondlari va h.k.). Egalar mablag'ni bir necha fondlarga taqsimlay oladi va bozor sharoitiga qarab o'zgartiradi. Har qanday daromad soliqdan ozod bo'ladi, to'lovlar ham soliqsiz meros bo'lib o'tadi. Bu tur asosan **sug'urta qobig'iga o'ralgan investitsiya vositasi** sifatida ko'riladi.

Universal o'zgaruvchan hayot sug'urtasi (Universal Variable Life Insurance)

Bu — universal va o'zgaruvchan sug'urtaning **gibrid** shakli. Uni ba'zida **indeksga asoslangan investitsiya sug'urtasi (Index Equity Insurance)** deb atashadi. Jamg'arma hisobidagi mablag'lar **"S&P 500" indeksiga kiritilgan kompaniyalarning aksiyalariga** investitsiya qilinadi.

Ammo:

- **Daromad yuqori bo'lsa ham, kompaniya uni 20% bilan cheklaydi,**
- **Daromad manfiy bo'lsa, siz nol daromad olasiz — zarar ko'rmaysiz.**

Bu sug'urta riski cheklangan va daromad potentsiali yuqori bo'lgan investitsiya sug'urtasi turidir.